

ÇAĞININ ELEŞTİRİSİ

Birinci Kitap

Hüseyin Cöntürk 1918’de İzmir’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini İzmir’de tamamladı. 1941’de İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi’ni bitirdi. İnşaat mühendisi ve yönetici olarak devlet kurumlarında çalıştı. Cöntürk, özellikle 1950’li ve 1960’lı yıllarda, *Yenilik*, *Pazar Postası*, *Türk Dili*, *Yeni Ufuklar*, *Varlık* ve *Ataç* gibi önemli edebiyat dergilerinde, ayrıca yayıncıları arasında yer aldığı *Dönem* ve *Yordam* dergilerinde çıkan yazılarıyla Türkiye’de “nesnel eleştiri” anlayışının öncüsü oldu. Genç şair, yazar ve eleştirmenlere verdiği destekle tanındı; özellikle 1960 Kuşağı’nın yetişmesine büyük emeği geçti. 1958’de çıkan ilk kitabı *Eleştirmeden Önce*’de, *New Criticism* (Yeni Eleştiri) hareketinden etkilenerek (kendi deyişiyle) “eleştirme”nin kuramı üzerinde durdu. İkinci kitabı *Çağın Şairi*’nde (1960) ise şiir kuramını ele aldı. Sonraki kitaplarında kuramdan uygulamaya geçti: *Günlerin Göttürdüğü*’nde (1962) eleştirmen Suut Kemal Yetkin’i, *Turgut Uyar* (1961) ve *Behçet Necatigil ve Edip Cansever Üstüne* (1964) kitaplarında ise bu şairleri inceledi. 1960’lardan sonra edebiyattan uzaklaştı ama özellikle genç yazar ve şairlere ilgisini ve desteğini sürdürdü. 22 Haziran 2003’te Ankara’da öldü. Ölümünden sonra YKY tarafından 2012’de *Divan Şiiri Üzerine Denemeler*, 2015’te *Eleştirmenin Arzusu*, *Hüseyin Cöntürk’ten Haluk Aker’e Mektuplar* (1968-2003) yayınlandı.

Ege Berensel 1968’de Muğla’da doğdu. ODTÜ Elektrik ve Elektronik Mühendisliği ve Endüstri Ürünleri Tasarımı bölümlerinde okudu. Hüseyin Cöntürk’ün 1990’lı yılların başından ölümüne kadar Ankara kahvehanelerinde eleştirel okuma ve deneysel yazı üzerine yürüttüğü toplantılara katıldı. Cöntürk’ün öğrencisi oldu. Onun teşvikiyle çoğunlukla o yıllarda ürettiği somut şiirler, *Process Poems* (Timğlasat Editions, 2020), *Ha’lar* (BAS, 2021), *Demeler*, (BAS, 2022), *Typewriter Poems* (Paper View Books, 2022), *Mimler*, (Paper View Books, 2024) adlarıyla yayınlandı.

HÜSEYİN CÖNTÜRK

Çağının Eleştirisi

Birinci Kitap

Hazırlayan
Ege Berensel

Deneme-Eleştiri

YAPI KREDİ YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

- Sunuş (*Selahattin Özpabalıyıklar*) • 9
Hüseyin Cöntürk: Modernist Şiir İçin Modernist Eleştiri
(*Güven Turan*) • 11

ÇAĞININ ELEŞTİRİSİ

- Eleştirmeden Önce*
Eleştirmeden Önce • 17
Uyruk Değişirme • 26
Eleştirmede Sorumluluk Duygusu • 33
Eleştirmede Ölçü • 36
Katılmasadan, Sivilaşmadan • 40
Öznel Eleştirmeye Karşı • 44
Eleştirmede Yapıtın Kendisi • 48
Eleştirmenin Bağımlılığı • 52
Mecburi İstikamet • 54
Eleştirmede İmtiyaz • 59
Birbirini Bekleyenler • 62
Eleştirmenin Üç Yönüsü • 65
Eleştirmede Taylorizme Doğru • 67
Eleştirmede İşbirliği • 73
Eleştirmede Eğitim • 76
Öznel Eleştirmeden de Kötüsü • 80
Edebiyat Eleştirmesi Terimleri • 85
Eleştirmede Terim, Tanım ve Sonuç • 88
Eleştirmede Tanımlama • 92
Bir Teknede Yoğurmak • 99
Parçalı Düşünme • 103

- Eleştirmede Mantık • 106
Bibliyografya Notu • 111
Metinde Geçen Bazı Kelime ve Terimlerin Karşılıkları • 112
İndeks • 113

Çağının Şairi

- Şiirin İçi, Dışı • 119
Özden Biçime • 126
Bir de Çevrin • 128
Dilde Öz • 134
Dilin Etkisini Arttırmak • 139
Dilde Deformasyon Gerekliliği • 143
Deformasyonu Haklı Kılan • 147
Öz, Biçim ve Uygunluk • 153
Yapıt: Metafiziksel Varlık • 159
Şiirde Üç Bağıntı • 164
Egemenlik Kimde • 167
Dili Yüceltmek • 171
Şiirin İki TürLüsü • 173
Şiirde Bağımsızlık • 178
Yeni Şiir ve Yeni Müzik • 182
Türlerin Karıştırılması • 186
Kitapta Geçen Bazı Kelime ve Terimlerin Karşılıkları • 193
Kitaptaki Yazıların Çıktığı Yerler • 194
Bibliyografya (Kitapta Adı Geçen Ürünler) • 195
İndeks • 197

Turgut Uyar • 201

Günlerin Götürdüğü

- Yarınkilere Karşı Hazırlanmak • 261
İzlenimcilik ve Çıkmazları • 263
Yetkin ve Montaigne • 269
Yetkin ve France • 274
Yapıtları Büyük Yapan • 283
Edebiyat Öncesi • 292
Teke İndirme • 298
Aynalar • 307

Behçet Necatigil ve Edip Cansever Üstüne

Behçet Necatigil Üstüne

Klişeye Karşı Necatigil • 319

Necatigil'de Açıklama ve Yorum • 340

Ölü Çizgi • 347

Necatigil'in Teknik Özellikleri • 369

Necatigil'de Eşbenzeti • 379

Edip Cansever'in "Salıncak" Şiiri Üstüne

Edip Cansever'in "Salıncak" Şiiri • 391

Kuramsal Yazılar

Şiir ve Retorik • 413

Tasartı (*İmage*) Üstüne • 419

Çekin Karşılığı • 435

Şiirde Karıştırım • 441

Şiirimizde Değiştiri • 445

Eylemlerde Karıştırım • 452

Soyuttan Somuta • 459

Şiirimizde Karıştırım • 468

Hatırlanabilen Saçma • 486

Geç Olacak • 494

Yenileşen Şiirimiz • 497

Nesnel Olabilmek İçin • 500

Edebiyat Gücü, Eleştirme Gücü • 503

Yitikten Ders • 506

Bilimsel, Mantıksal ve Öznel Eleştirme • 510

Uzun Yazı Meselesi • 523

Edebiyat Eleştirmesi ve Matematik İstatistik • 526

Tanımlamaların Kurulması • 531

Ölü Doğan • 536

Anlam Üstüne: Genel Sunu • 539

Anlam ile İlgili Bilimler • 541

Eleştirme Konisi • 545

Büyük Çerçeve • 548

Biyografya, Psikoloji ve Edebiyat • 553

Biyografya ve Edebiyat • 556

İkinci Köşe • 567

Beğeni ve Usul • 569

"Anlamlı" ve Arkadaşları • 573

- Eleştirmede “Kötüler” Meselesi • 577
Dün-Bugün-Yarın: İlk Amaç • 582
Cebir Gibi • 585
Edebiyat Öğrenimi – Edebiyat Öğretimi • 588
Şiir Çevirmesinde İşbirliği • 595
Şiir Çevirmesinde İzlenimcilik • 598
Şiir Çevirmesinde İki Ayrı Maksat • 601
Yeni Bir “Tip” Kavramı • 605
Yeni Bir “İyimserlik” Kavramı • 610
Çelişme Dışta • 618
Metinlerin Araştırılması ve Var Kılınması • 622
Metin: Eski-Yeni, Kolay-Güç • 629
Şiir-Okuyucu • 635
Yazarın Maksadı • 638

Metin İncelemeleri

- Cemal Süreya’dan Üç Mısra • 649
Fikret’ten Metin İncelemesi • 656
Nef’i’nin Bir Gazeli • 662
Sultan Veled’den Bir Gazel • 666
Rakı Şişesinde Balık: “Gark-ı Şarap” • 676

Tartışmalar

- Karmaşa (*Adil Fırat [Cemal Süreya]*) • 685
Geçen Ayın Şiirleri (*Cemal Süreya*) • 687
Zaman Versus Eleştirmeci (*Hüseyin Cöntürk*) • 689
İlançılık Üstüne (*Memet Fuat*) • 694
Sivil Savunma Uzmanları (*Osman Mazlum [Cemal Süreya]*) • 696
İki Açıklama (*Hüseyin Cöntürk*) • 700
Debellacı (*Osman Mazlum [Cemal Süreya]*) • 703
Cöntürk’ün Yanlıları (*Nedim Gürsel*) • 706

Sunuş

Selahattin Özpallabıyıklar

Çağının Eleştirisi, devamının gelmesini istediğimiz bir dizinin, "Hüseyin Cöntürk'ün Bütün Yazıları"nın, ilk adımını oluşturuyor.

"Eleştiri"nin nedense hep ve sadece olumsuz bir eylem olarak algılandığı ve dolayısıyla özellikle edebiyat eleştirisinin kuraklığını hep koruduğu Türkiye'de ve Türkçede Cöntürk'ün "edebiyat eleştirisi"ne *kuram*'da ve *eylem*'de neler getirdiğini Güven Turan'ın yazısında okuyacaksınız. Bu "yayıncı sunuş"unda ise, *Çağının Eleştirisi*'nin yayıma hazırlanma sürecinin satırbaşları yer alıyor.

Hüseyin Cöntürk'ün 1964'te yayımlanan *Behçet Necatigil ve Edip Cansever Üstüne*'den sonra, eskisi kadar yoğun olmasa da yazmayı sürdürdüğü halde, kitap çıkarmadığı, yeni kitap çıkarmadan eski kitaplarının tekrar basımına da izin vermediği biliniyor. Bu durum birkaç kuşaktan yazar ve okuru, öncelikle de Cöntürk'ün 1960'lardaki dergi arkadaşlarından Güven Turan ve Haluk Aker'i, bu eksikliğin giderilmesi için çaba harcamaya yöneltmişse de, bu ancak, yazık ki Cöntürk'ün ölümünden (22 Haziran 2003) sonra, elinizdeki toplamla gerçekleşme yoluna girebildi. Cöntürk, kitaplarını ve efsaneleşmiş kupür arşivini Bilkent Üniversitesi'ne bağışlamıştı. Böylece, yıllardır sürdürülen "Cöntürk'ün kitaplarını ve yazılarını toplama" uğraşları nihayet sonucunu verdi: Cöntürk'ün son dönemde ilgilendiği ve üzerinde durduğu gençlerden Ege Berensel, kupür arşivi ve notlarda derinliğine çalışarak, Haluk Aker ve Nuran Tezcan'ın da katkılarıyla, bu kitabı ortaya çıkardı.

Kitaptaki bölüm başlıkları bölüm içeriklerini yeterince açıklıyor. Ancak, birinci ciltteki "Metin İncelemeleri" ile ikinci ciltte yer alan kimi bölümler hakkında kısa da olsa bilgi vermek yerinde olacaktır. "Metin İncelemeleri"nde Cöntürk'ün inceleme alanını bir ya da birkaç dize, bir metin ya da bir kavramla sınırladığı birkaç yazı yer alıyor. (Bu bölümdeki Divan Şiiri konulu yazıların, Cöntürk'ün daha önce hiçbir yerde yayımlamadığı, ileride kitaplaşacağını umduğumuz, "Divan İncelemeleri" hakkında da bir ön-fikir vereceğini umuyoruz.) İkinci ciltteki bölümlerin ilki olan "Tavır Yazıları", Cöntürk'ün yayımına ortak olduğu ya da büyük ölçüde katkıda bulunduğu *Dönem ve Yordam* başta olmak üzere kimi dergilerde yazdığı manifesto niteliğindeki yazıları içeriyor. "Deyince"de "Ataç"tan "Ve"ye kimi "kavram"ları deneme üslubunda irdelediği yazılar yer alıyor. "Herkes İçin Eleştirme", Cöntürk'ün "Okuyucu/Kitap", "Okuyucu/Eleştirmeci" gibi kavram ikizlerini ele aldığı yazılardan oluşan bir toplam. "Eleştirme Sözlüğü"nü oluşturan yazılar, onun başlattığı, sonradan başka yazarlarca sürdürülen bir sözlük denemesinin ilk üç "madde"si. Dergilerde yayımlandığı sırada olumlu-olumsuz pek çok tepkiyle karşılaşan "Şairler Sözlüğü", kuşkusuz, Cöntürk okurlarının en çok beklediği toplam. Son bölüm, "Hipertekstler (48 Hipertekst, 1 Hipotekst)", Cöntürk'ün kendini sürekli yenileyişinin, böylece hep "genç" kalışının en son ve somut örneği; hikâyesini bölüm başında yer alan Ege Berensel'in sunuşundan öğrenebilirsiniz.

Kitap yayıma hazırlanırken, *Eleştirmeden Önce ve Çağının Şairi*'ndeki sözlükçe, kaynakça ve dizinler, kitapların ayrılmaz parçası oldukları için, korundu. Kitapların ve yazıların diline ve biçimine, temelde, dokunulmadı: Cöntürk'ün kendine özgü sözcük seçim ve türetimine müdahale edilmedi, sadece açık dizgi yanlışları düzeltildi; "dönem imlası" diyebileceğimiz farklı yazımlar olabildiğince birörnekleştirildi.

Çağının Eleştirisi'nin ortaya çıkması için çaba harcayan herkeşe, öncelikle Cöntürk'ün kız kardeşi Şayan Nouranian'a, Güven Turan ve Haluk Aker'e, Ege Berensel'e, Arzu Ereklı ve Neslihan Demirkol'a, kitabı yayıma hazırlarken değerli yardımlarını gördüğümüz M. Sabri Koz'a, YKY adına teşekkür ederiz.

*Hüseyin Cöntürk:
Modernist Şiir İçin Modernist Eleştirisi*

Güven Turan

Edebiyat tarihi içinde bazı çakışmalara “mutlu raslantılar” adını vermek çok mu duygusal bir adlandırmadır? Özellikle “bilimsel eleştiri” tamlamasını yazdığı eleştiriye tanımlamakta kullanan bir eleştirmen söz konusu olduğunda... Belki de, 1950’lerde hem öyküde hem şiirde büyük bir değişim yaşanırken, o değişimi hem belirleyecek hem değerlendirecek iki eleştirmenin, daha sonra gerçek adını yani Asım Bezirci adını kullanacak Halis Acarı ile Hüseyin Cöntürk’ün o yapıtlara yanıt verecek bir donanımla ortaya çıkmaları “mutlu bir raslantı” değil bir tarihsel zorunluluktur... Şiirimizin büyük yargıcı Ataç, daha sonra İkinci Yeni adını alacak atılıma hiç mi hiç yaklaşmamıştır. Hatta, bir zamanlar övgüyle söz ettiği Turgut Uyar’ı 1950’lerdeki değişimi içinde izlemediği gibi adeta değişim başladıktan sonra yok saymaya gitmiştir. Ataç, Edip Cansever’i de Cemal Süreya’yı da aynı şekilde, görmezden gelmiştir. İkinci Yeni döneminin şiirde kendini kabul ettirişinin bir ucunda gerçekten güçlü şairler ve sıkı şiirler duruyorsa bir ucunda da Hüseyin Cöntürk durmaktadır.

İkinci Yeni döneminin şiiri, Türkiye’deki ilk ciddi Modernist şiir gruplaşmasıdır. Cöntürk de eleştiri anlayışını Yüksek Modernizm’in en güçlü eleştirisi olan Yeni Eleştiri üzerine kurmuştur. F.R. Leavis’in *New Bearings in English Poetry*’de uyguladığı şiir okuma ve değerlendirme yöntemiyle I.A. Richards’ın *Principles of Literary Criticism*’deki kuramı Yeni Eleştiri anlayışını belirleyen yapıtlardır. Özellikle Richards’ın kitabındaki “The Analysis

of a Poem" (Bir Şiirin Analizi) adlı bölüm Cöntürk'ün şiir çözümlerinde temel olma niteliği taşır. Ne var ki Cöntürk, hem Modernizm'in hem kişiliğinin önemli bir özelliği olan saplanıp kalmama, bir görüşü benimserken ona körü körüne bağlanmama anlayışı nedeniyle, daha sonraları Chicago Okulu'nun eleştiri anlayışından da çok şey almıştır. 1960'larda edebiyatta uygulamaları belirlemeye başlayınca hem Yapısalcılıkla hem semiotikle ilgilenmiştir.

Bilindiği gibi Cöntürk'ün ilk yazısı, kuramsal bir nitelik taşıyan "Edebiyat ve Taylorizm" dir ve yayın tarihi de 1954'tür. Ciddi bir yoğunlaşmanın belirgin bir sonucu olan *Eleştirmeden Önce*, bu ilk yazının yayımlanışından sadece dört yıl sonra, 1958'de basılır. Kısacası Cöntürk önce kuramını belirler. Bundan iki yıl sonra çıkan *Çağının Şairi*'nde ise Modernist şiirin kuramını yapar. Bu kuramda belirlenen noktalar, İkinci Yeni şairlerinin ve onlarla birlikte şiirini yenileyen 1950 öncesi şairlerin şiirine ışık tutacak bütün ipuçlarını da içinde barındırır. Cöntürk bu iki kitapta iki ögeyi kesinlikle göz önünde bulundurur: Öncelikle "zor" ve "kapalı" bir şiir olan Modernist şiiri (İkinci Yeni şiirini) nasıl okumak, çözümlmek, yorumlamak gerektiğini belirlerken, bir yandan da bu şiiri ve bütün şiirleri nasıl ölçmek ve değerlendirmek gerektiğini belirler. Çünkü eleştiri ona göre değerlendirme ve yerine oturtma işlemidir herşeyden önce. Bu yaklaşımıyla da öznel ve denemeci Ataç'tan, öznel Suut Kemal Yetkin'den kesinlikle ayrılır. İlginçtir, Cöntürk, Suut Kemal Yetkin üzerine yazdığı yazılarla sert bir şekilde onunla hesaplaşırken, Ataç'a bu ölçüde bir eleştiri yöneltmez, iki zıt yönde duruyor olmalarına karşın.

İki kuramsal çalışmanın ardından hemen uygulama alanına girer Cöntürk ve Turgut Uyar, Edip Cansever, Behçet Necatigil üzerine uzun incelemeler yazar. Bence Cöntürk'ü asıl belirleyen, onun eleştirmen kimliğini olanca berraklığıyla ortaya koyan hiç kuşkusuz şu ünlü "Eleştiri Sözlüğü" dür. Bu sözlükteki bir cümlelik yargılar bile şu ilk iki kuramsal kitabın süzgecinden geçirilip değerlendirilmişlerdir.

Cöntürk öznel, deneme yaklaşımı, eleştiriye dışlayan bir yazardır ama denemeyi tümüyle boşlayan biri de değildir. Sağlığın-

da kitaplaştırmadığı "... Deyince"ler bunun ispatıdır. Cöntürk kitap tanıtmaya da önem verir ve ayrıca bunu da gene nesnel eleştirinin verileriyle yapar.

Onun iki dergicilik serüvenini, Asım Bezirci ve Turgut Uyar'la birlikte çıkarttığı *Dönem*'i (Ekim 1963-Haziran 1965) ve *Yordam*'ı (Ocak 1966-Eylül 1968) da onun eleştirmen kimliğine yazmak gerekir. Özellikle *Yordam* bir edebiyat anlayışı kuramıdır, bütününe bakıldığında.

Cöntürk'ün 1968'de *Yordam* kapandıktan sonra edebiyattan çekilmesinde de dergiciliğiyle doğrudan ilişki vardır. Cöntürk edebiyatla ilişkisini bir süre kopartmış, ama birkaç yıl içinde yeniden edebiyatla ilgilenmeye, özellikle de yeni şair ve öykücüleri neredeyse günü gününe izlemeye başlamıştı. Bu izleyişi yazıya dökülmüyordu, çünkü o bir dergi istiyordu çalışmalarını yayımlayacak. O sırada çıkmakta olan hiçbir dergi Cöntürk'ün dergi anlayışına uygun değildi; ona göre kuramsız dergilerdi bunlar, bir edebiyat anlayışı üzerine kurulmuş değillerdi. Tavırsızdılar. Ya da tavırları Cöntürk'ün edebiyat anlayışına uygun değildi. Ne var ki sonuna kadar tavır ve anlayışta uyuşabileceği genç şair ve yazarlarla bir dergide buluşma arayışından vaz geçmedi Cöntürk.

1980'lerde ve 90'larda Cöntürk Divan şiiriyle sıkı bir ilişkiye geçti. Daha *Yordam* yıllarında başlıyordu Divan şiirine ilgi duyması. Divan şiirini de Yeni Eleştiri'nin perspektifinden okuma denemeleriydi bunlar. 80'lerde ve 90'larda yaptığı yoğun okumaları yazdı da. Umarım, bu okumalar, çok gecikmeden Hüseyin Cöntürk külliyyatının ikinci cildi olarak okurla buluşur. Bu okumaların alışılmış Divan şiiri yorumcularını allak bullak edeceği kesin. Divan şiirine yeni bir bakış getirdiği de... Bekleyelim bakalım.

ELEŐTİRMEĐEN ÖNCE

(Kültür Matbaası, Ankara, 1958)

Eleştirmeden Önce

Eleştirmeye geçmezden önce seçik düşünmeye ve düşündüklerimizi seçik olarak anlatabilecek bir dil kurmaya çalışmak gerek.

Eleştirme dilimizi kurmak demek eleştirmemizi kurmak demektir.

İnsan sembollerle düşünür. Sembol bir nesnenin yerine onu temsil etmek üzere kullanılan bir işarettir. Bu işaretin mutlaka ana dilimizdeki kelimelerden olması gerekmez. Yabancı bir dildeki kelimelerden olabileceği gibi, kelimeye benzemeyen, ne olduklarının açıklanması güç esrarlı varlıklar da olabilir.

İnsan sembollerle, esrarlı da olsalar, seçik olarak düşünebilir. Ama yazarken okuyucuların anlayabileceği sembollerin, nesnelik haysiyetini kazanmış kelimelerin seçilmesi, bu yapılamıyorsa, hangi kavrama karşı tutulduğu iyice belirtilmek üzere, yeni kelimeler üretilmesi gerekir.

Seçik düşünmek ve yazmak kaygısını başta tutan düşünürler milletçe kullanılan dilin çokluk yetersizliği karşısında, anlaşmazlık ve karışıklığa sebep oluşu karşısında, yeni bir dil yaratmak eğilimini duymuşlar, bunu da ya eski kelimeleri yeni maksatlar için kullanmak üzere yeniden tanımlamak, ya da yepyeni kelimeler türetmek suretiyle yapmışlardır. Bunun en aşırı haline de yepyeni bir sembol dili olan Russell-Whitehead'in mantıksal dilinde rastlıyoruz. Bu dilin artık kullanılan dille ilgisi yoktur, o, cebir dili gibi ayrı, "ikinci" bir dildir.

İkinci bir dilin yaratılması ihtiyacı en çok dil üzerinde konuşurken kendini gösteriyor. Bir dil üzerinde, o dilin özellikleri üzerinde, *o dili kullanarak* konuşmak seçik, anlaşılır olmamızı imkânsızlaştırmıyorsa da güçleştiriyor.¹ Bunun gibi, ikinci dil üzerinde seçik olarak konuşmak istenirse üçüncü bir dil kurmak daha uygun düşüyor.

Eleştirmeye gelirse, eleştirme bir türlü dil ürünü olan edebiyat yapıtları üzerinde konuşan bir çalışma ise de bu çalışmayı yapmak için ikinci bir dil yaratılması belki biraz lüks olur. Ama yine de eleştirme terimlerinden bir araya gelen bir dil kurulmasını savunmak mümkündür. Gerçi izlenimci eleştirmede, yapıtın niteliklerini ortaya koymak ve buna göre de bazı eleştirel ölçülere bağlı olarak ona değer biçmek kaygısı ön planda tutulmadığından, belki terimsiz de idare edilebilir. Fakat bizimkine benzer bir eleştirme tutumunda terim dili kurulması şarttır.

Terim deyince iki türlü hatıra geliyor. Biri genel terimler, öteki eleştirel usullerin getirdiği özel terimler. Her eleştirel usul bazı varsaymalara ve kavramlara dayanır. Bunlar da terimlerle deyimlenir. Bu terimler olmadıkça usul uygulanamaz. Aşırı bir misal verilmek istenirse, Yeni Eleştirmecilerin Sözlüğü gösterilebilir.

Genel olan terimler genel inceleme ve görüşlerin ortaya konmasından kullanılır. Üzerinde ilk çalışılması uygun olan kol da budur bizce.

Terimler nasıl doğar? Terim bir kavramı (durumu, olguyu) temsil eden bir sembol olduğuna göre, her şeyden önce bu kavramın bilinmesi gereklidir. Kavram bilindikten sonra ona verilecek adın *A*, ya da *B* olması farketmez. Her sembol aynı derecede saygındır. Kavramlar üzerinde bir anlaşmaya varılıncaya kadar çeşitli eleştirmenlerin çeşitli semboller kullanması tabii olur. Fakat anlaşmaya varıldıktan sonra da aynı bir kavram içi tek bir sembol kullanılması, eldeki sembollerden en uygun görülenin seçilmesi de o kadar tabii olur. Bu seçimler çokluk kendiliğinden olur.

Biz memleketimizde eleştirmenin henüz birinci *E'*si üzerinde çalışmakta olduğumuzu sanmaktayız. Ortak bir terim dilinin

1 A. J. Ayer, *Language, Truth and Logic*, New York, 1946, s. 71.

kurulabilmesi için kavramların iyice bilinmesine, bunun için de eleştirmenin sonuncu *E'*sine yaklaşmaya ihtiyaç olduğuna göre, ancak uzun vadeli çalışmalardan sonra sonuç alabileceğimiz demektir.

O halde vakit kaybetmeyelim diyoruz. Bildiklerimizi sembollerle ortaya dökelim. Döktüğümüz semboller içinde eşit kavrama karşı durduklarına kanu getirdiklerimizi parçalayalım, tek bir sembolle adlandıralım. O tek sembolü seçerken de dil bilgisinden faydalanalım. Fakat aldanmayalım da: dil bu işte bir vasıtaadır, kavramdan sonra gelir. Başlangıçta sadece dille uğraşmaya kalkıp da kavramları, eleştirmeyi, asıl amacı, yitirmeyelim.

Bizim görüşümüze göre, seçik düşünmeye, yazmaya götürececek bir yol budur.

Eleştirmeye geçmezden önce bir yapıttaki özellikler içinde ne gibilerinin iyi ne gibilerinin kötü olabileceği üzerinde düşünmek, bir "edebiyat anlayışı" kazanmaya çalışmak gerek.

Biz, tutumca, iş görürken sıçramayan bir eleştirmeden yanayız. Sıçramayan eleştirmede ilkin yapıtın özelliklerinin ne olduğunun ortaya konması gelir, sonra da bulunduğu anlaşılın özelliklerin beğenilir cinsten olup olmadığına bakılarak yapıtın değerinin biçilmesi gelir. Bu iki iş kimi zaman birlikte de yürütebilir. Ama birincisi yapılmadan ikincisine atlanmaz. Atlanırsa, bu, "sorumluluk duygusu" zayıf olan bir eleştirme yazısı ile karşı karşıyayız demektir. Özel eleştirmeciliğin ürünlerinden önemli bir kısmı bu kümeye girer.

Yapıtın özellikleri deyimi ile şunu anlatmak istiyoruz: Bir yapıtı tasviri (*descriptive*) olarak anlatmak, tanıtmak üzere ortaya konabilecek her türlü nitelikler. Bunlar biçneye, içneye ilişkin nitelikler olabileceği gibi, bir yapıtın bir başka yapıt yanındaki durumu ile beliren özgüllükleri de olabilir.

Bizi bir yapıtın tasviri olarak ortaya konabilecek özellikleridir ilgilendiren. Konamayacak olanlar üzerinde konuşmayı biz ikinci plana atıyor, ya da "özel" soydan eleştirmecilerle metafizikçilere bırakıyoruz.

Bir yapıtın ne gibi özelliklerini özel değil de nesnel olarak saymak mümkündür? Bu mesele, kökünde, bir felsefe mesele-

sidir. Özellik dediğimiz şey nesnenin kendisinde var olan bir yönü müdür, yoksa bizim öznel görüşümüzün onda bulunduğu, yakıştırdığı bir şey midir? Yani realizm-idealizm tartışması. Biz bu tartışma varageline girmemek için diyeceğiz ki bir yapıttaki nesnel özellikler onu tanıttayan çeşitli anlar-kişilerin ortaya koydukları özelliklerin ortalamasının alınması ile belirir. Sözlükteki bir terimin, kelimenin özellikleri de, nitelikleri de böyle bir ortalama alınarak ortaya konulmakta değil midir?

İstatistik ortalamayı esas aldığımızı göre, bir yapıtın özelliklerinin ne olduğu üzerinde eleştirmenlerin bir anlaşmaya varmalarının pek güç olmayacağı umulabilir.

Şimdi kalıyor bu özelliklerin nasıl tespit edileceği. Bir yapıttaki özellikler nazari bakımdan sayısızdır. Bunların bir tek eleştirmence tam olarak sayılabilmesi iki sebepten mümkün değildir. Bir kere, bir eleştirmen her özelliği göremez, görüşü sınırlıdır. Sonra, bir eleştirmen her özelliğe karşı ilgi duymaz, onu görebildiği halde görmez, görmek istemez. Onun ilgi ve karşın açısının dışında kalan özellikler üzerinde durmak ona zevk vermez. Her eleştirmen, sonuç olarak, yapıtın başka bir özelliğini görür daha çok. O halde özelliklerin hepsinin (ya da çoğunun) ortaya dökülebilmesi için eleştirmenlerin her birinin bulunduğu özellikleri bir araya getirmek gerekir. Eleştirmenlerin işbirliği yapmasının bir zorunluğu da buradan çıkar.

Yapıt eleştirmeciliğinde çeşitli usullerin uygulanması da yapıttaki özelliklere karşı eleştirmenlerin duyduğu ilgi açılarının farklı oluşunun bir sonucu oluyor demektir.

Her usul yalnız kendisini ilgilendiren özellikler üzerinde durur. Bu özelliklerin yapıtta bulunup bulunmadığını çıkartmaya yarayacak aletleri, bu arada terimleri, hazırlamak onun ilk işidir. Aşırı bir örnek olarak, şiirde yalnız “paradoks” özelliğini arayan ve aletlerini sadece bunu bulmak için geliştiren usul gösterebilir (C. Brooks).

Burada kullanılan aletlere bazen “ölçü” de denmektedir. Bize kalırsa, özelliklerin bulunup bulunmadığını ortaya koyan ve onların niteliklerini, durumlarını ölçmeye yarayan araçlara “alet” ya da “ölçücü” demeli (termometre bir nesnenin sıcaklık özelliğinin nite olduğunu ölçen bir ölçücüdür), “ölçü” terimini de eleştir-

menin ikinci kısmı olan değerlendirme safhasında “standard” karşılığı olarak kullanılmalıdır.

Standard, yani ölçü, nedir? Bu soru bizi yazımızın başına atıyor. Bir eleştirmecinin “ölçüler sistemi” bir yapıtta bulunmasını istediği özelliklerin (ya da onların niteliklerinin) toplamı ile müteradiftir. Bir yapıtta kendimizin üstün tuttuğu özellikleri, varlıkları bulamazsak o yapıt bizce, bizim ölçülerimize göre, kötü olmuş olur.

Burada şurası da anlaşılmalı oluyor ki yapıt eleştirmesinde sıra önce özellik ve niteliklerin tespiti ve sonra da bunların değerlendirilmesi iken, bir eleştirmecinin kendi oluşmasında özellik ve niteliklerin değerlendirmesini yapabilecek bir ölçüler sisteminin kurulması önce, bu sistemin ele aldığı özellik ve nitelikleri yakalamak için kullanılacak aletlerin yaratılması sonradır.

Peki, ölçülerimizi nasıl kuracağız?

Eleştirmenin belki en güç işi bu. Onun için bir eleştirmen yapıt eleştirmesine geçmezden önce bu konu üstünde ne kadar düşünür, araştırırsa o kadar olumlu bir iş yapmış olur düşüncesindeyiz.

Bizim bildiğimiz, ölçülerin kurulmasında en çok faydası dokunacak bilgiler şunlardır: tür bilgisi, duyarılık bilgisi ve duygusu.

Şiir, hikâye, roman, vb, gibi türler bir araya gelince edebiyat dediğimiz kategori meydana geliyor.

Edebiyat ise kültürel faaliyetlerimiz içinde yalnız birini teşkil etmektedir.

Her edebiyat türünün bir oluşum ve gelişim tarihi vardır. Gidererek bir tür ortadan kalkabileceği gibi, yenileri de türeyebilir.

Her türün kendi başına bir bağımsızlığı varsa da, ancak öteki türlerle birlikte alınırsa oluşum ve gelişimi izlenebilir. Gerçekte türler birbirleriyle karşılıklı ilinti halindedirler, ve kabaca belirtmek istenirse, insanın edebiyat ihtiyacını giderme işini aralarında “paylaşarak” yapmaktadırlar denebilir. Bu paylaşma sonunda bugün *A* türü vasıtasıyla giderilen bir ihtiyaç yarın *B* türünde giderilebilir.

Kültürü kuran faaliyetler arasındaki ilintiler de az çok böyledir. Bugün edebiyatça karşılanmakta olan bir ihtiyaç alanı yarın

başka bir faaliyet kolunun oluşumunu hazırlayabilir. Böylece kültür kolları arasında karşılıklı bir akım, daha doğrusu, bir “paylaşma” vardır.

İnsanın bir tür üzerinde ölçülerini kurabilmesi için gerek bu türle birlikte öteki edebiyat türlerinin, gerekse edebiyatla birlikte başka kültür dallarının, aralarında paylaşım işini nasıl yapageldikleri üzerinde biraz düşünmesine ihtiyaç vardır. Örneğin bugün *kitsch*'in kültür ve yaşayış hayatımızda doldurduğu boşluk, karşıladığı ihtiyaç² üzerinde iyice bir anlayışa kavuşmadan şiirin nasıl olması gerekeceği üzerinde insan saygın bir görüş ortaya süremez.

Edebiyat kollarının oluşum ve gelişimini, öteki kültür faaliyetleri içinde ya da yanında izleyebilen bir kimse onların yarın alabileceği şekli de tahmin edebilir. Bu onun ölçülerini kurarken daha isabetli olmasına yardım eder.

Türlerin oluşum ve gelişimi kuşakların duyarlıklarının oluşum ve gelişiminden ayrı olarak ele alınabilecek bir şey değildir. Daha doğrusu duyarlılık dediğimiz şey, türlere türlüklerini veren faktörlerin başında gelir. Bu yüzdendir ki bir eleştirmecinin eleştirmeci olması çağdaş duyarlılığı sezmesi, duyması ve kavraması ile başlar diyebiliriz.

Eleştirmeden önce bir “edebiyat anlayışı”na varmak şarttır. Bu da her şeyden çok çağımızın duyarlılığının adamı olmak ve aynı zamanda o duyarlılığı kuranlardan biri olmaya çalışmakla mümkündür bizce.

Eleştirmeye geçmezden önce eleştirmenin ne olduğu üzerinde düşünmek gerek.

Eleştirmenin ne olduğu üzerinde bir karara varabilmek onun edebiyat, bilimler ve felsefe gibi başkaca kültür faaliyetleri ile olan ilgileri üzerinde seçik bir anlayışa varmakla mümkündür.

İlkin edebiyatla eleştirmeyi ayırmaktan işe başlamalıyız. Eleştirme, edebiyata hizmet eden bir çalışma kolu ise de edebiyat değildir. Onun yaratıcı sanatlar yanına konması doğru olmaz. Onun kendine özgü oluşum ve yaşamı vardır. Sanatçı olmak

2 C. Greenberg, “Avant-garde and Kitsch”, *The Partisan Reader*, derleyen W. Phillips ve P. Rahv, New York, 1939 (1946).